

FATABUREN 1967

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1967

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1967

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson

Redigerad av Ernst-Folke Lindberg

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Ivar Hægströms Tryckeri AB 1967

Pärmens färgbild: Hagaberg på Svartsjölandets sydligaste udde. Detalj från målning av Emil Wallenstråle 1887. På den högra villans balkong står v. häradshövd. Eugène Westin, som bodde här på sommarnöje. Stället äges nu av hans barnbarn. Tavlan tillhör fil. dr Hans Hansson och hans maka Ingrid, född Westin.

Carl Jonas Love Almqvist, lantlivet och museitanken

»Himmelen och Sverige!» Så ljöd Manhems fältrop, författat av Carl Jonas Love Almqvist. I detta samfund finner vi, utom den andlige ledaren själv, bland andra unga män Jonas Wærn, blivande statsråd och landshövding, Henrik Öfverberg, blivande hovpredikant, Emanuel Olde, blivande språkman och professor, och där finner vi också Johan August Hazelius och hans yngre bror Gustaf. Almqvists förhållande till Hazelierna belyser bland andra motiv avskildhetens och vandringslivets, det förra representerat av Gustaf Hazelius, det senare av Johan August Hazelius. Dessa motiv kom i mycket att bestämma Artur Hazelius' livsgärning. Vid sidan härav antydes i denna uppsats, hur Almqvists teaterestetik kan ha verkat inspirerande på Artur Hazelius.

»Himmelen och Sverige!» Almqvists och Manhems himmel var en himmel av mycket speciellt slag. I sin klassiska undersökning *Studier i Almqvists ungdomsdiktning* har Martin Lamm påvisat, hur i detta himmelska landskap förekommer en mängd Swedenborgska inslag, såsom myrtenlundar, rosenångor och små kolibrifåglar med guldvingar, som alltid svärmar omkring de saliga andarna och som Almqvist kallar »guldbin». ¹ Men Lamm har också framhållit, hur blandningen av vållustfylld erotik och sensuellt

färgad dödslängtan gör den Almqvistska andevärlden mindre eterisk än Swedenborgs. »Luften i Murnis är tung af jordiska begär och jordisk trånad», så karakteriserar Lamm klimatet i denna kärlekshimmel. Från flodmystiken i *Murnis* går det underströmmar till senare verk, till *Det går an* men också till *Songes*.

Stilla rinn, o min själ i floden,
i dunkla, himmelska purpurfloden:
Stilla sjunk, o min sälla ande,
i Guda-famnen, den friska, goda.

Den ande som anbefalles sjunka är den lyssnande Marias. Hennes föregångerska i *Murnis* heter Solavif, som i sin vision av döden skådar en skön äng med en klar flod, i vilken hon känner sig gunga uppåt, ständigt uppåt.

Solavif stiger, Maria sjunker. Såväl stigandet som sjunkandet möter även annorstädes bland diktarens drukkningssmotiv. I *Amorina* sjunker simmerskan:

Jag simmar hållningslöst, oändligt havet
omkring mig gungar, böljorna så söta . . .
i famnen sjunker jag . . .

Men Ofelia sjunker inte, hon lyftes. »Vem ler ej», läser man i *Handlingar angående Manhemsförbundet*, »(eller, som är detsamma, gråter ej skönhetsförtjusningens tårar) vid tavlan av

Ofelias död, simmerskan med den avbrutna grenen? Men, säger någon, hon sjunker ju ned i sjöbottnen? Osanning! Evinnerligen *uppåt*, *hemåt* bär det.»²

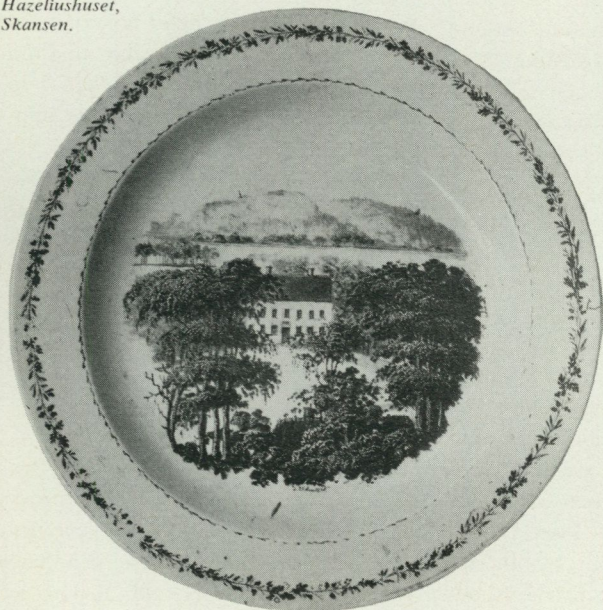
En av Hazelierna, Gustaf, skulle sjunka i verklighetens vattenfamn. Han tog med sig hemligheten om det andra alternativet, stigandets, i Edsvikens djup.

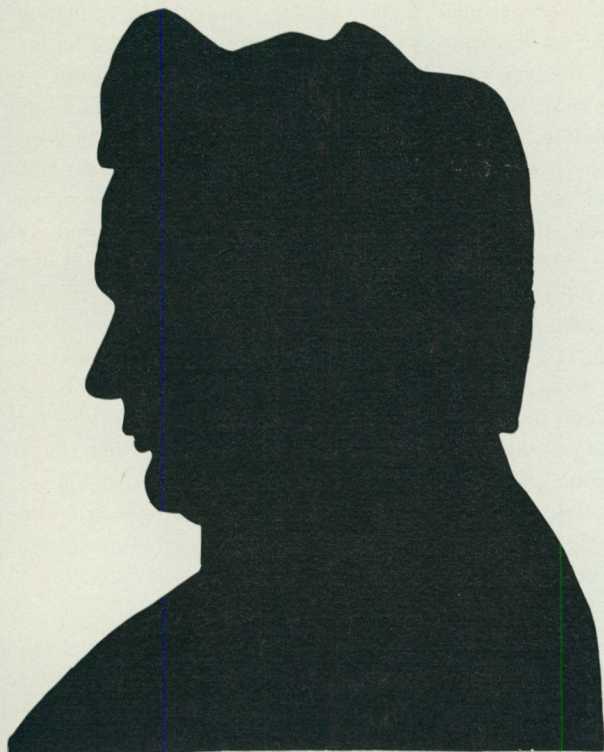
Vi möter honom som en svärmisk, nyvorden 16-åring på familjens sommarställe Skansen vid Edsviken en julkväll 1817. Manhemsbrodern Öfverberg har sänt honom en dikt, betitlad »Norden» och skriven på ottave rime. Vid klippan »Styrbjörnhällen» läser Gustaf Hazelius dikten i mån-sken. Klippan reser sig ur vattenytan till en förfärlig höjd, och nedanför är alldeles svart och brant, »som en vägg nästan», upplyser han några dagar senare sin bror Janne. Till detta vattenlandskap skulle Gustaf Hazelius till

sist söka sig tillbaka, efter att länge företrädesvis ha varit vänd mot jorden. Den 7 november samma år sjunker han ned vid Uppsala högar och kysser den jord, som höljer Manhems gamla söner. »Wördade fäder!», utropar han, »här på edra heliga gravar står en Yngling, som med harmset hjerta skådar denna tids uselhet och ser sitt älskade forsterland, det fordom så stora Manhem luta till fall — det land som I re'n förmultnade kämpar! grundlade och förstörde genom Er tapperhet och dygd, och som nu föraktar Er och den gyllene tid, då Norden var en jord, hvaruti dygd, tapperhet och rättvisa uppväxte och frodades.»³

Julaftonen 1818 upptogs Gustaf Hazelius i Manhemsförbundets sjunde grad. Han bör enligt ceremonielet ha välsignats till kristen och till dekoration erhållit ett förgyllt kors i rött band. Almqvist höll talet till recipienterna. Balder var återfunnen. »Därföre m. b.», yttrade Almqvist, »— detta är mitt dyraste ord till Eder —: då I af innerlig trofast kärlekskraft skåden på Guds bud, och följn dem lydigt, hjeltomodigt kämpande mot allt som i verlden hindrar dessa buds fyllande, då hafven I funnit, det I så länge sökten, ty då bor Oskulden i eder ande, och Baldur den gode står åter lefvande hos eder, såsom skrifvet var i fädernas böcker, att efter Ragnarauk, skulle han åter bo på den nya jorden.»⁴ Gustaf Hazelius' barska göter står i begrepp att förvandlas till kristna riddersmän. Kärleken blir deras vapen. Först faller tanken, skriver han den 30 juni 1821, på den allgode givaren av allt gott, därefter på de heliga Guds medel här på jorden. Till

1. Hazeliernas
»Skansen» vid
Edsviken. — Dekor
på tallrik i
Hazeliushuset,
Skansen.

2. Gustaf Hazelius.
Silhuett. — »Detta
porträtt är ritadt i
ljus-skenet af hans
broder då varande
Major Johan
August Hazelius
1831.» Nord. mus.

dess medel räknar han såväl sin bror Janne som Almqvist; det är med den största kärlek och längtan han till brodern säger sig minnas de upplyftande samtalen i Stockholm, »der Almquist och Du gjöto kärlek och lif bland oss». ⁵ Gustaf Hazelius har funnit att Swedenborgs och Almqvists idéer om kärleken är överensstämmande. »Du kan ej tro hvad jag haft för saliga ögonblick af *De amore Conj.*», meddelade han Janne den 19 april 1822. ⁶

Kolonisationsföretaget i Värmland var tänkt som ett försök att, som Gustaf Hazelius uttrycker saken, »söka realisera de Idéer för ett på en gång himmelskt och jordiskt lefnads-sätt, som vi af hjertat älska». ⁷ Den

erotiska färgtonen över företaget är uppenbar. »I högsta mening kan man säga, att ändamålet med detta lefnads-sätt, är ett renare och ljufvare förhållande emellan Brudgummen och bruden, derigenom klarhet åt Universum — frid och salighet.» ⁸ Gustaf Hazelius kunde den 12 april 1824 tillkännage för Öfverberg att Almqvist slagit sig ner i Skillingsfors med sin hustru, en bondflicka från Uppland, och att där skulle nu också han själv bo, sysselsättande sig med vedhuggning i de stora skogarna. ⁹ Efter vad han tidigare meddelat Janne hade Almqvist erbjudit honom »att emot ringa betalning bo hos sig». ¹⁰

Gustaf Hazelius brottas med den ekonomiska problematiken. Han tänker sig hugga ved åt Love »och hjälpa honom i åtskilligt» för att minska inackorderingsavgiften. En möjlighet skymtar också att åt Jonas Wærn mot betalning hugga timmer i skogen. Till sko- och klädeslagning räknar han med att få sex riksdaler över. Under andtiderna, såsom plöjningen, sådden, slåttren, tänker han sig likaledes att hjälpa Jonas, nu mot fritt vivre. Om pengarna mot förmodan ändå inte vill räcka är han beredd till dagsverken på några av Wærns hemman. Varken vedhuggning eller brännvinsbränning är honom tydligen främmande, medan tröskningen var en ännu oprövd konst. Nyligen hade han emellertid varit till kvarnen och burit säd, ett ganska svårt arbete, som fordrade vana enligt vad han uppger. ¹¹

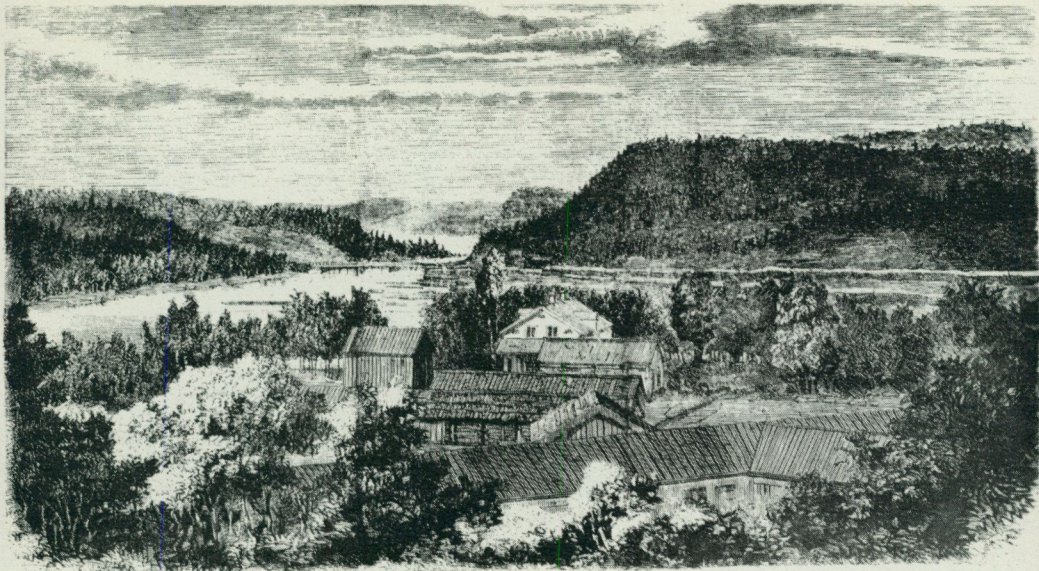
Medan Almqvist ännu vistades på Skillingsfors bosatte sig Gustaf Hazelius på sin andel av hemmanet Grav i Köla socken. Han talar om egendomens belägenhet som ganska vacker.

Men den var defekt på boningshus och nybyggaren hade nödgats uppsätta ett litet enstaka rum åt sig över vintern »af ett gammalt, nästan obrukbart trädruckel».¹² Intill Gustaf Hazeliuss ägor gränsade Almqvists; tillsammans ägde de 1/12 i hemmanet. Och nu väntade de med allvar på Janne. Den 21 oktober 1824 tillbjuder Gustaf Hazeliuss brodern att under avvaktan på något eget ställe ta in i hans egen låga koja. En tarvlig spis säger han sig kunna bjuda honom på, men intet mera. Själv hade då Gustaf Hazeliuss åtta dagar tidigare börjat sin egen hushållning. »Första egna måltiden var högtidlig», bedyrar han.¹³ Loves byggnad låg vid pass 100 alnar från Gustaf Hazeliuss. Han väntades nu dit om två dagar och Janne om en månad. Love kom, men inte Janne. Den fjärde i kvartetten, Jonas Wærn, praktiserade sitt liv som idealiserad bonde på Erlingsrud, en mil från Grav. Men våren 1825 flyttade han till Stockholm. Love och Gustaf Hazeliuss var nu ensamma. Den 21 april 1825 rapporteras till några av Manhemsbröderna: »Det nya lefnadssätt vi söka realisera förundrar numera ingen häromkring, ty det är nu gammalt nytt. Lowe arbetar mycket i idéer, och har skrivit många nya saker sedan han var i Stockholm.»¹⁴ Gustaf Hazeliuss försökte locka över vännerna på ett besök. »Besluten I att vandra hit tillsammans, så lät mig veta detta på förhand, att jag må kunna göra mig ledig ifrån mina jordiska göromål på en vecka, för att i edert sällskap följa... öfver fjällen till Skillingfors romantiska nejder äfvensom till andra, värdiga att beses af ynglingar med

känsla för det sköna, fasansfulla, gigantiska i Naturens rike. Skillingfors liknar till characteren Skantsen! — Hör du Henric! —», utropar han med adress till Öfverberg. »Det är en Walthorns-wue.»¹⁵ Han skildrar det lilla Grav, där man ser att redbarheten varit framme och bildat naturen till människans tjänst och där åkrar och ängar nickar vänligt till magen och bjuder den vara vid gott mod. Två kor och fyra får var nybyggarens sorgfria sällskap; i sin lilla byggnad, där var han herre, där var han dräng. »Välkomne Gossar! — Min loge beder Er vara välkomne inom sina väggar. Detta är min sängkammare om sommaren.»¹⁶ Epilogen ger ett brev den 24 augusti 1825:

Graf, (Almqvists och min lott) är nu sålt. Jag feck igen hvad jag gaf. Förlorade dock derigenom att jag byggt och repareradt. Förlusten var dock obetydlig. Hade jag ej sålt min lott på samma gång som Lowe sin, så hade jag säkert på många år ej fått sålt den, ty min lott hade en liten och otillräcklig manbyggnad. — Då jag flyttade dit, var det ej Jösse Härads och Köla socken som var så lockande, utan den säkra förhoppningen att med tiden flere vänner och ungdomsbröder här skulle samlas, och vi här skulle realisera ett lefnadssätt, som närmare Hufvudstaden skulle möta för många svårigheter. Ensam var det aldrig min tanke att bo här. — Då nu Jonas som man så mycket litat på i alla tider, flyttat och äfven Lowe *för alltid*, (ty han kommer aldrig hit mer) så vore det bra löjligt om jag skulle stadna längre.¹⁷

Sitt lantbruksintresse förlade Gustaf Hazeliuss till familjens ställe Torp i Östergötland. Där hade han stundom strängt arbete ute på marken, men mest hade han fått lov att gå om-

3. Utsikten över det
värmländska
Manhem. — Efter
en illustration i *Ny
illustrerad tidning*
1876.

kring och se efter, uppgav han för Almqvist. Han hade funnit att han hade mera anlag för att lyda än att befalla, och att grunden till detta anlag hade lagts på Grav.¹⁸

De forna vänskaperna var inte längre desamma. Det förhållande, som existerade mellan Gustaf Hazelius och Almqvist å ena sidan och Jonas Wærn och Janne Hazelius å den andra, karakteriserades av den förstnämnde som obestämt. Öppet och oförställt borde man därför säga varann vad man hade att anmärka mot varandras förhållningssätt. »Ty att lefva, som Du», förebrådde han Almqvist, »i ett halft vänskapstillstånd med den eller de, man finner vara af en hal och slipprig character, detta kunde jag aldrig. Bättre är ju rent af skiljesmässa från sådane.»¹⁹ Men även förhållandet mellan Almqvist och Gustaf Hazelius hade undergått en förändring.

I anledning af anmärkning mot hvar-andras förhållningssätt, vill jag äfven säga Dig en sak, jag haft skäl att anmärka emot Dig, och som jag flera gånger tänkt säga Dig, men ej blifvit utaf, emedan jag vanligtvis haft viktigare saker att tänka på i Ditt sällskap. — Min tanka om ett löfte, är den: att om man efter ett gifvet sådant, vid nogare eftersinnande, finner sig hafva lofvat något, som antingen i inre eller yttre afseende skulle lända till någons förderf, utan att verka något öfvervägande godt, — att *då* det vore religiöst rätt att uppoffra sin lilla egenkärlek för den inom bröstet talande rättskänslan — och ej uppfylla det gifna löftet. Wid spiseln i min fordn lilla stuga i Graf gåfvo vi hvarann handen på, att ingen skulle flytta ifrån Graf, så länge den andre af oss bodde kvar. Jag hemkom från min resa till Ör, och får af Maria läsa ett bref från Dig, deri Du helt enkelt ber henne omtala för mig, att Du hade beslutat flytta till Sthm. Att ej innan taget beslut derom underrätta mig, ej på förhand fråga mig

huru jag skulle upptaga denna viktiga sak (ty detta hade varit din ovillkorliga skyldighet i anledning af det gifna löftet) — *detta* grep mig i hjertat, ej Ditt brott emot löftet, ty Din hustrus och Ditt barns timmeliga välfärd var mera värd än ett löfte. Jag höll på vid första utbrottet af min hetta att blifva rent af hätsk emot Dig, men tankan på allt det goda Du gjort mig fördref, Gud ske lof!, detta sinnelag från mig! — Detta är det enda jag för närvarande har att anmärka emot Dig. —²⁰

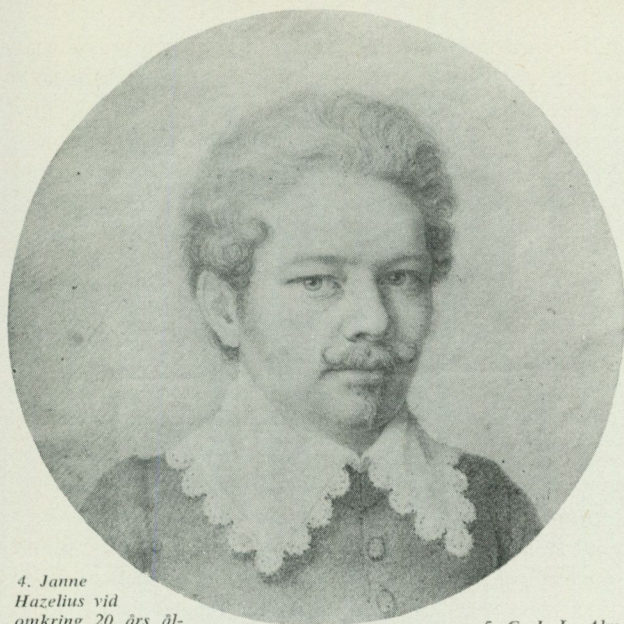
Men Gustaf Hazelius' bindning vid Almqvist förblev olöst. »Min vänskap och erkänsla för honom är af en evig natur», yppade han 1827 för Öfverberg.²¹ Året före sin död yttrade han att makten i Almqvists verk vore så stark att man vid läsningen därav »mister smaken för nästan allting annat, utom Guds ord».²² I juni 1833 valde han tillsammans med den hos Almqvist anställda värmländska tjänsteflickan Stina Holfelt drunksöndens i Edsviken vid ungdomsårens strand. Om tragedien meddelar Ahnfelt följande.

I egenskap af sköterska åt Almqvists barn medföljde från Vermland en ung bondflicka, som i Stockholm uppväxte till en skönhet. Almqvist önskade utbilda de vackra själsanlag, som äfvenledes utmärkte henne, och han uppdrog åt den numera gifte Hazelius — hvilken efter det han tagit afsked ur krigstjensten och återvändt från Vermland blef kantor i Adolf Fredrik — att gifva henne undervisning i musik. Följden blef att kärlek upplågade mellan lärare och lärjunge, och då han insåg omöjligheten af att få tillhöra henne i detta lifvet, tog han henne med sig till en annan värld. Dels svedenborgska funderingar, dels en bekant scen i Almqvists roman »Jagtslottet» bidrogo förmodligen till det för-

tviflade beslutet, som äfven var dikteradt af fruktan för Almqvists planer med flickan. En dag i juni 1833 fann man deras lik i Edsviken, vid 'Skansen'. Vid deras begrafning lär Almqvist, under de öfrigas närvarandes djupa rörelse, ensam hafva iakttagit ett iskallt lugn. Men den gängse berättelsen att han varit närvarande vid dödstillfället m. m. dylikt, är ej sanningsenlig.²³

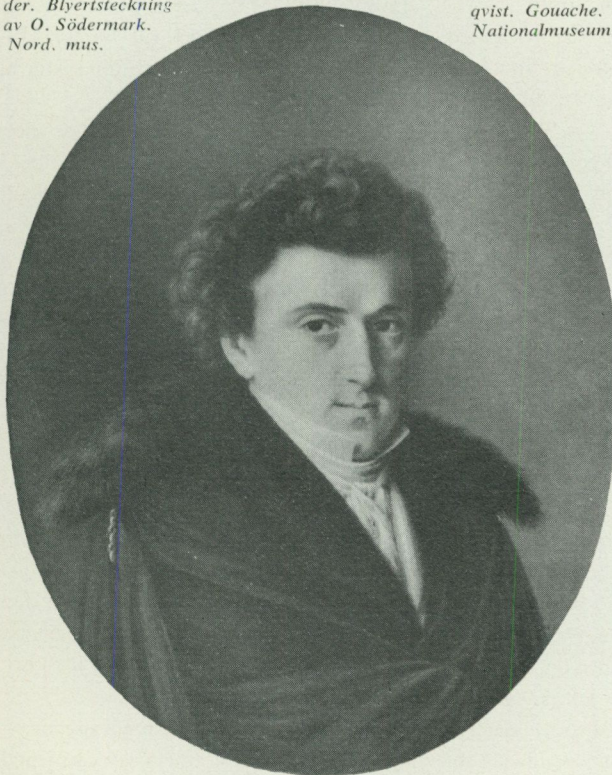
Malla Silfverstolpe refererar det samtal i ämnet hon hade med Almqvist mindre än en vecka efter dramat, varvid Almqvist, på hennes beklagande att ha förlorat sin vän, lugnt skulle ha yttrat: »Gustaf H. var aldrig *min* vän, jag var *hans*, men han var för inskränkt att kunna uppfylla mitt behov av en vän!» Henry Olsson har subtilt kommenterat detta: »Hon förstod inte att det var flickans död och inte nybyggarkamratens som berörde honom.»²⁴

Om Gustaf Hazelius, mitt i sitt götiska buller, i djupet av sin person framstår som en för underkastelse fallen natur, så möter man hos hans äldre broder Janne, visserligen även han en stor svärmare, en utpräglad vilja till ett aktivt liv. Johan August Hazelius, eldsjelen i värmlandsföretaget, tycks vintern 1818—19 blifvit närmare förbunden med Almqvist, som han karakteriserade som den av hans bekanta som »på mig haft den starkaste och djupaste inverkning».²⁵ Han läser Murnis och finner här källådran. Den törstande Manhemskretsen sökte sig nu till källan. Murnislivets idyller inspirerar drömmen om det ideala bondelivet, som Janne Hazelius tänker sig realiserat först i Stockholms-trakten och senare i Värmland. Hans äktenskap, hans in-

4. Janne
Hazelius vid
omkring 20 års
ålder. Blyertsteckning
av O. Södermark.
Nord. mus.

5. C. J. L. Alm-
qvist. Gouache.
Nationalmuseum.

tresse för den militära karriären och Almqvists återflyttning var alla bestämmande faktorer vid denna dröms gradvisa förbleknande.²⁶

Med denna längtan till ett idylliskt levnadssätt hörde reselivet intimt samman. Man ville fly städerna med deras fördomar, slott och illa beryktade hus. Detta var uttryckligen J. A. Hazelius' åstundan. Men det var inte vilket färdssätt som helst, som han hedrade med benämningen resa. Det var endast ett mycket exklusivt sådant, nämligen fotvandringen, »fotresan», som han benämnde sin favorit-idé i resvägen.²⁷ Under resandet läser han i naturens bok som i Rousseau och Novalis.²⁸

Fotvandringens pionjär i Sverige anses vara Johan Henrik Kellgrens efterträdare i Svenska Akademien, skalden Johan Stenhammar. »Detta högst angenäma sätt att resa i synnerhet för dem som äga känsla och smak för naturens skönheter — är för den svenska fåfängan ännu till sin möjlighet en paradox», säger en samtida tidningsröst.²⁹ I valet av resmål anses Stenhammar påverkad av Linnerhielm.³⁰ Även i Almqvists naturkänsla finns ett viktigt arv från Linnerhielm. J. A. Hazelius' fotvandringar kring Riddersvik och Edsviken berör vad som Levertin kallade Almqvists sockenkungadöme. Hazelius färdades med denna tradition vid sin sida i Almqvists sällskap. Han företog med honom en segeltur till Björkö med fortsättning längs Mälaren, innan resan gick vidare upp genom Bergslagen till Skinnskatteberg.³¹ I ett brev som ingår i Nordiska museets Hazeliusarkiv har Almqvist för sin vän ställt mot varandra stadens gångvägar

och landsbygdens stigar. De förra äro sammanhängande i ett helt system, skriver han. Det gives merendels en plats, där man kan överskåda dem i deras helhet. Deras idé är nämligen att vara raka och löpa tillsammans i torg. På det älskliga landet däremot, där slinga sig stigarna över berg och dal och genom snår. Ibland gäcka de fotvandrarerna genom att sluta vid en sjö. Men dessa landsbygdens stigar äro lika säkra och tillförlitliga som stadens stolta perspektiver. Vandringsmannen, som älskar landet, vredgas ej, om den skämtsamma gångstigen överger honom bland fromma tuvor eller vid en klar sjöstrand, ty han ser blott uppåt rymden, märker väderstreckets på himmelen och letar sig fram ganska väl. Han simmar över sjöarna och förintar de vågor som på lek hotar honom med döden. Snart får han åter rätt på en gångväg, »en ny liten jollrare». En sådan väg för visserligen icke fram till något torg. Men den för alltid fram till någon enkel koja, »der enfaldige bo», och där man får dricka mjölk. Kanske den till och med för fram till ett härligt lanthus, kanske till ett präktigt slott, högre och ädlare än man får se i många städer. Men stadsbon kan ej vara belåten med detta virrvarr. Han tycker sig beständigt vara i osäkerhet, emedan han ej ser, vart stigen bakom nästa buske ärnar löpa.³²

Den resa som Almqvist här tecknat är trots all slingrighet en resa av en kulturhistoriskt ytterst bestämd karaktär. Det är en av de »voyages pittoresques», som romantiken älskade. Inga raka linjer, inga jämna nivåer. Enkla kojor, bättre lanthus, härliga slott i skön omväxling. Endast om

tempel höra vi intet. Men är inte själva naturen här ett tempel? Mot detta naturideal ställes alltså staden med dess raka gator, sammanlöpande i torg, en klassicerande, rationalistisk stad, en idealstad i empires anda.

Det paradoxala är att Almqvists smak för det pittoreska senare skulle bli betydelsefull just i kombination med staden. »Man kommer upp från sjön och beträder idel krokiga, smala gränder eller gator, som slingra sig över backar. Den sturska rakheten synes icke i detta samhälle», så tecknas Strängnäs i *Det går an*.³³ Denna småstadssyn skulle influera även den stora staden, Stockholm. August Blanche och A. T. Gellerstedt förde in det pittoreska linjespelet i sina stockholmsbus.³⁴ Hela detta komplex blir ett svenskt motstycke till Victor Hugos ålderdomliga, av rationalisterna hotade Paris.³⁵

Utom den estetiska skillnaden mellan landet och staden framträder i Almqvists brev en moralisk skillnad, en skillnad som gäller människorna. Stadsbon fruktar narrar och rövare i de obebodda skogarna, men han är själv en narr som ej upptäcker det samma om sina herrar kamrater i staden, ämbetsmän och krämare. Orsaken härtill är dels vanan att umgås med dem, dels att han ser dem ordentligt klädda och dekorerade. Å andra sidan injagar ingenting ursprungligen så mycken fasa hos den äkta stadsbon, »som de slarfvor hvari han ser den sämre Landtbon, och den åtminstone ovårdade dräkt, hvari den bättre plum[p]t framträder för honom».³⁶

I detta av Almqvist signerade brevlandskap kommer nu diktaren med

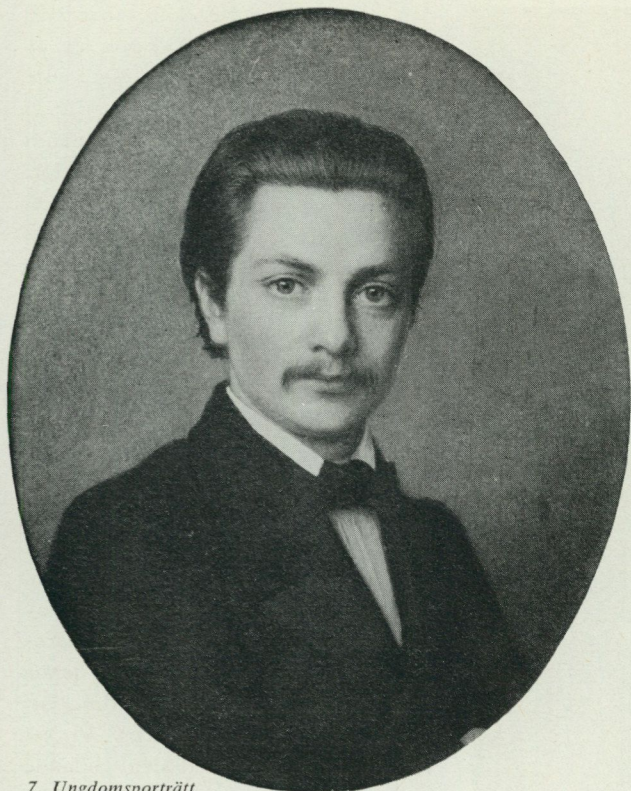
6. Johan August Hazelius. Oljemålning av C. P. Mazer 1836. Nord. mus.

Manhemsvännen Janne Hazelius en morgon- eller förmiddagsstund av deras levnadsdag. De har ännu sällskap på de slingrande stigarna, men snart skall deras vägar skiljas och Johan August Hazelius som general Lefréns lärjunge och Oscar I:s blivande adjutant intaga sin plats i staden, i samhället, bland de »ordentligt klädde och decorerade». ³⁷ Den ungefärliga tidpunkten för vägombytet anas av ett brev från Gustaf Hazelius till Almqvist. Det är daterat den 25 augusti 1826. Gustaf Hazelius säger sig alltmer och mer förnimma, hur olika han och Janne tänka i många ämnen. »Den som såg honom för 3 à 4 år se-

dan och nu», skriver han, »har skäl att finna honom g[anska] olik sig, ty han har mycket förändrat sig i inre afseende». ³⁸

Men tycker man sig inte redan i det tidiga fotvandrandets dagar förmärka en tendens till skillnad i meningen med att resa? För Almqvist var vägen det väsentliga, för J. A. Hazelius var målet, målet och ändamålet, tidigt fixerade. Han ville med fotresans behag förena det särskilda syftet att vinna praktisk erfarenhet i förmåga att gå med packning, har han tillkännagivit. ³⁹ Och hur i själva livsgrunden väsensskild är inte hans resa sommaren 1823 till fädernebygden i Hälsingland, där han forskar i kyrkoböckerna och den folkliga traditionen, insamlar brev och predikningar av förfäderna och ordnar med farfaderns grav, ⁴⁰ hur väsensskild är inte denna resa från Carl Jonas Love Almqvists flackande landsvägsodysséer. Vi ser Almqvist komma med den glidande lätta gången och de skugglika snabba rörelserna, omvittrade av Emil Key. »Vad hade jag att göra i Vimmerby, i Västervik, i Karlskrona, i Örebro, i Linde, i Falun, i . . . Egentligen ingenting.» Hur väsensskild är inte J. A. Hazelius' hälsingeresa från allt detta, som man tycker sig se med en tragisk konsekvens utmynna i den stora flykten, från familjen, släkten, vännerna, Sverige.

Almqvists Amerika-resa var förvisso nödvungen. Men man kommer inte så lätt ifrån föreställningen att det över hans reseliv som helhet ruvar något av tvång, trots, eller kanske just på grund av, hans försäkringar om med reselivet förbundna lyckokänslor. Från Skåne skrev han 1837 i sin

7. Ungdomsporträtt
av Artur Hazelius.
Oljemålning.
Nord. mus.

ensamhet till hustrun: »Alla qvällar tänker jag mest på dig, Ludvig och lilla Maria [hans barn], och jag öfverraskar mig sjelf med tårar i ögonen, som äro onödiga, ty Gud hjälper oss nog. Dock önskar jag, att Ludvig och Maria, när de vexe upp, komma att företaga sig ett mindre äfventyrligt lif än det hvar till en inre drift tvungit och dragit mig. Jag är i sjelfva verket en resenär och känner mig frisk och lycklig dervid, men likväl önskar jag innerligt att våra barn icke blifva resenärer.»⁴¹

Vänskapen mellan Almqvist och Hazelius stod bi ännu under större delen av 1830-talet. Schismen framkallades av Almqvists Aftonbladsjourna-

listik. Diktarens prästvigning 1837 ogillades av Hazelius på moraliska grunder. År 1843 anklagade han Almqvist att allt för mycket uppblanda Guds sak med Satans. Som Oscar I:s adjutant inriktade han sig på Manhemsvännens räddning undan svält och förnedring, för att använda Henry Olssons ord.⁴² Efter Henry Olsson må vidare anföras det brev, som Hazelius efter den Almqvistska katastrofen skrev till publicisten Mengel:

Först i går afton, hemkommen från en embetsresa, har jag fått kunskap om att vår gemensamme vän Love Almqvist blifvit hvad jag länge befarat, vansinnig, men icke *så*, som andra blifvit det; en stor brottsling. Den olycklige! Säg mig om och hvad jag kan göra för honom och hans beklagansvärda familj. Jag skall aldrig glömma hvad jag lärt af honom, aldrig att han är vårt lands största snille, aldrig hvad han gjort för vår litteratur.⁴³

J. A. Hazelius' uppfattning om Almqvist liksom den alltid förblifvande vänskapsfulla inställningen till Almqvists familj skulle gå i arv till sonen Artur, i vars livsverk Manhemsdrommen tog förnyad gestalt.

Den tycks ha varit bestämmande redan för hans barndom. J. A. Hazelius' egendomliga åtgärd att på mer än fem års tid avskilja gossen från barndomshemmet att uppfostas i en småländsk prästgård erinrar Böök om den Almqvistska hänförelsen för lantlevnadens moraliska och religiösa skönhet.⁴⁴ Böök har också sammanställt Almqvists och J. A. Hazelius' dröm om bortflyttningen från staden och återvändandet till fädrens enkla seder ute på landsbygden med Artur Hazelius' inflyttning av lantlivet och bondekul-

KAPELLET

AF

KARL JONAS LUDVIG ALMQVIST.

STOCKHOLM 1870. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

8. Titelbladet
till Almqvists
»Kapellet» i den
genom Artur
Hazelius utgivna
upplagan 1870.

turen till storstaden, då han skapade Skansen.⁴⁵ Bakom Artur Hazelius' etnografiska patriotism syns Almqvist som en inspirerande föregångare. När Artur Hazelius vid Dalaresan 1872, den resa som kom att utgöra incitamentet till Nordiska museet, bland allmogen bortskänkte ett antal exemplar av Almqvists *Kapellet*, är det en handling som bekräftar detta förbund. Nordiska museet som en helgedom för minnen av framstående svenska män, Nordiska museet som en

landskapsvandring är Manhemsdrömmar som materialiserats. Även insamlarens tanke hade grott hos en av Manhemsbröderna, nämligen hos ingen annan än J. A. Hazelius, som från Norrlandsresan 1823 omtalade för Almqvist, hur han kunde gå långa stunder och fundera på många bondska småsaker som han ville ha i sitt hus.⁴⁶ Romantikens idéer omslöt Nordiska museets grundare. Men han grep också ordnande tillbaka till Manhemsvännernas tidsålder. Henry Olsson har utnämnt som Almqvist-forskningens för alla tider troligen främsta insats Artur Hazelius' makalöst fullständiga samlande av Almqvistkretsens hela ungdomskorrespondens.⁴⁷

Men har inte den Almqvistiska estetikens inspirerat Artur Hazelius även på det rent museitekniska planet? I *Jaktslottet* diskuterades den konstform som eftersträvar att med hjälp av deltagare i ett sällskap framställa scener efter någon förebild ur konsten eller verkligheten. Sådana scener, eller tavlor, kallades ju *tableaux-vivants*. Men eftersom personerna skulle hålla sig så orörliga, att de oaktat levande, likväl stod som bilder, så borde man, säger Frans Löwenstjerna, »kalla dem *levande döde*, likasom om det hela hette *tableaux morts-vivants*». ⁴⁸ Artur Hazelius' tablåmässiga uppställningar med dockor måste, direkt eller indirekt, höra samman med denna konst och dess strävan efter identifikation med givna förebilder.⁴⁹ Dessa museitablåer kunde verkligen med fullaste rätt kalla sig »*tableaux morts-vivants*». Men nu skilde sig *Jaktslottets* av herr Hugo iscensatta drömmar från sådana tavlor genom att äga både ljud och rörlighet. Sådana drömmar ska-

pade även Artur Hazelius. Han skapade dem uppe på Skansen, där han också förde in de båda andra här berörda motiven från Almqvist, lantvis-
telsens avsidlesvnad och den pittoreska landskapsvandringens slingrande stigar.

Ragnar Josephson har påpekat, hur den Düsseldorfska folklivsbilden inte löper ut i måleri, utan hur den slutar som den börjat, i etnografi. Det blev inte en konstnär, säger han, utan Artur Hazelius, som drog ut behållningen av rörelsen. Alltjämt, menar samma forskare, har nog Skanseninteriörerna kvar något av det stämningsinnehåll, som düsseldorfarna sökte; »i den pyntade pittoreskt belysta stugan sitter kullen vid sitt arbete, alltid helgdagsklädd och alltid utsatt för åskådning».⁵⁰ Kanske man kunde fördela inslagen så, att den helt stillasittande kullen är Düsseldorf, en tablå mort-vivant, medan den talande och rörliga förbinder det slutande 1800-talets strävan till naturalism med den strävan till liv, som kännetecknade romantikens teaterföreställningar i *Jakt-slottet*, föreställningar iscensatta av Hazeliernas Love Almqvist, »Gudsmannen» och »Propheten» som Gustaf Hazelius kallade honom.

¹ M. Lamm, Studier i Almqvists ungdomsdiktning, i Samlaren 1915, s. 128.

² C. J. L. Almqvist, Samlade skrifter, 2, s. 410.

³ G. Hedin, Manhemsförbundet (= Göteborgs högskolas årsskrift 1928: 1), s. 189 ff.

⁴ G. Hedin, a.a., s. 197.

⁵ Gustaf Hazelius t. J. A. Hazelius 1821 30/6. Då icke annat angives finns de anförda breven i Nordiska museets arkiv.

⁶ Ibid.

⁷ Gustaf Hazelius t. Henric Öfverberg 1821 7/7.

⁸ Ibid.

⁹ Gustaf Hazelius t. Henric Öfverberg 1824 12/4.

¹⁰ Gustaf Hazelius t. J. A. Hazelius 1824 1/4.

¹¹ Ibid.

¹² Gustaf Hazelius t. J. A. Hazelius 1824 10/9.

¹³ Gustaf Hazelius t. J. A. Hazelius 1824 21/10.

¹⁴ Gustaf Hazelius t. Henric Öfverberg, Emanuel Olde och Carl Hazelius 1825 24/4.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Gustaf Hazelius t. J. A. Hazelius 1825 24/8.

¹⁸ Gustaf Hazelius t. C. J. L. Almqvist 1826 20/5.

¹⁹ Gustaf Hazelius t. C. J. L. Almqvist 1826 25/8.

²⁰ Ibid.

²¹ Gustaf Hazelius t. Henric Öfverberg 1827 21/12.

²² H. Olsson, Törnrosens diktare, Sthlm 1966, s. 77.

²³ A. Ahnfelt, C. J. L. Almqvist, hans lif och verksamhet, Sthlm 1876, s. 28 f, not. — Henry Olsson har väsentligen nyformat bilden av händelseförloppet, a.a., 1966, s. 73 ff.

²⁴ H. Olsson, a.a. 1966, s. 78.

²⁵ H. Olsson, Nationell göticism och religiös mystik. Utvecklingslinjer 1797 —1830, i V. Söderberg, H. Olsson & G. Heckscher, Johan August Hazelius. En levnadsteckning, Sthlm 1936, s. 120.

²⁶ H. Olsson, a.a., 1936, passim.

²⁷ J. A. Hazelius t. C. J. L. Almqvist 1819 30/7.

²⁸ J. A. Hazelius t. C. J. L. Almqvist 1819 24/8.

²⁹ O. Sylwan, Johan Stenhammar, i Festskrift tillägnad Gunnar Castrén den 27 december 1938 (= Skrifter utgiv-

- na av Svenska litteratursällskapet i Finland, 271, Hfors 1938), s. 351.
- ³⁰ Ö. Lindberger, J. C. Linnerhielms naturskildring och dess förutsättningar, i Ord och Bild, årg. 48, s. 450.
- ³¹ H. Olsson, a.a., 1936, s. 139.
- ³² C. J. L. Almqvist t. J. A. Hazelius 1820 22/7.
- ³³ C. J. L. Almqvist, Saml. skr. 16, s. 185.
- ³⁴ S. Lundwall, A. T. Gellerstedts "Stockholmiana", i Konsthistorisk tidskrift, årg. 35, s. 99.
- ³⁵ S. Lundwall, Victor Hugo och arkitekturen, i Konsthistorisk tidskrift, årg. 34, s. 127.
- ³⁶ C. J. L. Almqvist t. J. A. Hazelius 1820 22/7.
- ³⁷ Ibid.
- ³⁸ Gustaf Hazelius t. C. J. L. Almqvist 1826 25/8.
- ³⁹ H. Olsson, a.a., 1936, s. 161.
- ⁴⁰ A.a., s. 160.
- ⁴¹ A. Ahnfelt, a.a., s. 130 f.
- ⁴² H. Olsson, a.a. 1936, s. 211.
- ⁴³ A.a., 1936, s. 214.
- ⁴⁴ F. Böök, Artur Hazelius. En levnadsteckning, Sthlm 1923, s. 13.
- ⁴⁵ A.a., s. 15.
- ⁴⁶ J. A. Hazelius t. C. J. L. Almqvist 1823 28/7.
- ⁴⁷ H. Olsson, a.a., 1936, s. 216.
- ⁴⁸ C. J. L. Almqvist, Saml. skr. 14, s. 10.
- ⁴⁹ En uttömmande undersökning av tableaux-vivants har givits av Kirsten Gram Holmström i Monodrama, attitudes, tableaux vivants. Studies on some trends of theatrical fashion 1770—1815, Uppsala 1967 (= Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm studies in theatrical history, 1.) — Jfr G. Berg, Friluftsmuseer och kulturresevat, i Fataburen 1966, s. 9.
- ⁵⁰ S. Alfons, B. Lindwall & R. Josephson, Svensk konstkrönika under 100 år, Sthlm 1944, s. XVII.

SUMMARY

Carl Jonas Love Almqvist, Country Life and the Idea of a Museum

The Swedish neo-romantic author Carl Jonas Love Almqvist (1793—1866) was in his earlier years the centre and the stimulus of a circle of young men, including the brothers Gustaf and Johan August Hazelius, the latter being the father of Artur Hazelius, the founder of the Nordic Museum. The neo-romantic and patriotic spirit that leavened this

circle was strongly attached to Swedenborgianism. Gustaf Hazelius was of a romantic nature and he was wholly under the influence of Almqvist. They both settled down as farmers in Värmland in order, in close contact with Nature and the simple peasant life, to endeavour to realize a way of living that was both heavenly and earthly. The ex-

periment was short-lived. Almqvist soon returned to Stockholm, and so Gustaf Hazelius had no reason to stay in the country either. His life ended in tragedy. Together with a servant girl employed by Almqvist he drowned himself. This event was generally blamed on Almqvist's ideas on the perfect marriage in Heaven.

Johan August Hazelius was the real moving spirit behind the new-settler project in Värmland, but there were obstacles in the way and he never joined the others. Johan August was like Almqvist interested in travelling, especially walking tours, which were particularly favoured by Romanticism. Johan August Hazelius' and Love Almqvist's ways were, however, destined to part. Hazelius, being appointed an Adjutant to Oscar I and subsequently eventually

Major-General, objected to the radicalism which Almqvist adopted. Nevertheless, his gratitude for the spiritual impulses which in his youth he derived from Almqvist remained as warm as ever, and when Almqvist had to flee the country, being sought for on suspicion of attempted murder, he continued to show the remaining family firm friendship.

J. A. Hazelius' son Artur was brought up in the spirit of the Almqvist circle. At the age of five he had to leave his childhood's home in order to learn in a parsonage out in the country to know the moral and religious beauty of a rural life. Both in the Nordic Museum and in Skansen Artur Hazelius sought, in the author's view, to realize ideas which Almqvist promulgated.